

Andrzej PAKUŁA

**Wybrane cechy ekonomiki gospodarstw chłopskich
w rejonach uprzemysławianych**

**Выбранные черты экономики единоличных крестьянских хозяйств
в индустриализирующихся районах**

Selected Features of Peasant Farms Economics in Industrialized Regions

Lokalizacja zakładów przemysłu kluczowego w rejonach dotychczas rolniczych wywołuje szereg zmian ekonomicznych i społecznych. Są to inwestycje przeobrażające rejon i wywierające wielostronny wpływ również na rolnictwo i gospodarstwo chłopskie.

W pracy pragniemy uzyskać odpowiedź na pytanie — czy w rejonach uprzemysławianych powstają warunki do zmiany relacji nakładów wyrażających się we wzroście przemysłowych środków produkcji, a tym samym i intensyfikacji produkcji rolnej?

Podstawę źródłową stanowią opublikowane w 1970 r. materiały Wielkiej Ankiety Wiejskiej przeprowadzonej w latach 1961/1962—1966 przez Zakład Badań Rejonów Uprzemysławianych PAN.¹ W pracy nie mogliśmy się oprzeć tylko na wynikach wspomnianej Ankiety, gdyż są one ograniczone zarówno czasowo, jak i terytorialnie (ankieta objęła rejony Płocka i Puław). W tej sytuacji musieliśmy uwzględnić wyniki badań różnych autorów, którzy przeprowadzili dotychczas badania w następujących rejonach uprzemysławianych: puławskim, płockim, tarnobrzeskim, konińskim, legnicko-głogowskim, turoszowskim. Badania te prowadzone były pod naukowymi auspicjami Komitetu Badań Rejonów Uprzemysławianych.

Badanie wpływu uprzemysławiania rejonu na ekonomikę indywidualnych gospodarstw chłopskich wymaga podjęcia analizy w kilku przekrojach. Interesująca i poznawczo ważna wydaje się nam: 1) analiza porównawcza różnych grup obszarowych gospodarstw w danym rejonie uprzemysławianym, 2) analiza gospodarstw dwuzawodowych, 3) analiza gospodarstw położonych bliżej i dalej w stosunku do centrum przemysłowo-miejskiego.²

¹ D. Gałaj, T. Hunek, J. S. Zegar: *Wpływ wielkiej inwestycji i ośrodka miejskiego na rolnictwo*, „Zeszyt Badań Rejonów Uprzemysławianych”, 1970, s. 42 i 43.

² Materiały Wielkiej Ankiety Wiejskiej pozwalają przeprowadzić analizę poszczególnych elementów ekonomiki gospodarstw w grupach zawodowych. Wyodrębniono cztery takie grupy: 1) gospodarstwo czysto rolnicze, w którym nikt z członków rodziny nie zarobkuje, 2) gospodarstwo chłopsko-robotnicze, w którym nie zarobkuje stale głowa rodziny, zarobkują natomiast inni członkowie rodziny, 3) gospodarstwo robotniczo-chłopskie (I) w którym zarobkuje tylko głowa rodziny, 4) gospodarstwo robotniczo-chłopskie (II), w którym zarobkuje głowa rodziny i inni członkowie rodziny. W opracowaniu gospodarstwa dwuzawodowe rozpatrujemy łącznie, ponieważ głównym naszym celem jest stwierdzenie, czy dopływ siły roboczej nie wpływa hamująco na rozwój produkcji rolnej.

ZASOBY SIŁY ROBOCZEJ ORAZ ZIEMI

Podnoszona jest często teza, że uprzemysławianie rejonu powoduje szybki odpływ siły roboczej, a tym samym i ekstensyfikację produkcji rolnej. Z badań moich wynika, że w badanych rejonach nie występuje jeszcze wyraźnie konkurencja pomiędzy pracą zarobkową a intensyfikacją produkcji rolnej. Wskazuje na to analiza rynku pracy w rejonach uprzemysławianych. Chłonność nowych ośrodków przemysłowych na miejscową siłę roboczą, jest — jak wynika z badań — niewielka. Tylko w okresie budowy zakładów przemysłowych zapotrzebowanie na niewykwalifikowaną chłopską siłę roboczą jest wysokie. Czynne zakłady wymagają natomiast wysoko kwalifikowanych specjalistów, których ściąga się zwykle z innych terenów.³

Stwierdzenie, że stan zasobów siły roboczej w badanych rejonach nie uległ szybkiemu zmniejszeniu, ma ogromne znaczenie, ponieważ — pomimo postępu technicznego i dopływu przemysłowych środków produkcji do rolnictwa — praca żywa jest podstawowym elementem decydującym o wykorzystaniu ziemi i potencjału produkcyjnego. Ona też determinuje sytuację ekonomiczną większości gospodarstw chłopskich. W celu określenia jej wielkości dokonano w badanych gospodarstwach rejonu płockiego i puławskiego przeliczeń na jedno gospodarstwo. Dane dotyczące zasobów siły roboczej ogółem oraz stale zatrudnionej na gospodarstwo w grupach obszarowych i społeczno-zawodowych zawierają tabele 1, 2, 3.

W obliczeniu zasobów siły roboczej na podstawie Materiałów Wielkiej Ankiety Wiejskiej kobiet i mężczyzn traktowano łącznie. Obraz, jaki uzyskujemy na podstawie tych danych, pozwala stwierdzić, iż w r. 1966 w stosunku do 1961 zasoby siły roboczej ogółem zwiększyły się wyraźnie w mniejszych grupach obszarowych. Natomiast zasoby siły roboczej stale zatrudnionej w gospodarstwach w zasadzie nie uległy zmianie w rejonie puławskim oraz zwiększyły się nieznacznie w badanym rejonie płockim.⁴

Podobny obraz kształtowania się siły roboczej ogółem uzyskujemy dzieląc gospodarstwa na czysto rolnicze, chłopsko-rolnicze I i II. Jednocześnie różnice, jakie występują między siłą roboczą ogółem a zatrudnioną stale w gospodarstwie w czysto rolniczych obiektach, są niewielkie. Gospodarstwa dwuzawodowe posiadają przewagę nad czysto rolniczymi w zasobach siły roboczej ogółem. Natomiast w gospodarstwach dwuzawodowych siła robocza zatrudniona stale kształtowała się w 1962 r. na niższym poziomie niż w gospodarstwach czysto rolniczych, przy czym w 1966 r. różnice te uległy powiększeniu.

Przedstawione dane pozwalają przypuszczać, że w skali całego rejonu odpływ siły roboczej objął gospodarstwa mniejsze obszarowo, ale jednocześnie nie spowodował istotnych zmian w liczbie zatrudnionych stale w gospodarstwie.

³ A. Pakuła: *Wpływ uprzemysławiania regionu na gospodarstwa chłopskie* (praca doktorska — maszynopis w Bibliotece Głównej UMCS), Lublin 1972, s. 10—42.

⁴ M. A. Nowakowa badając przemiany ludnościowe w pow. płockim w latach 1960—1967, stwierdziła, że zmniejszyła się liczba i udział ludności utrzymującej się z pracy w rolnictwie. Jednocześnie w analizowanym okresie zwiększyła się liczba ludności ogółem we wsiach pow. płockiego, spowodowane to jest ograniczonymi możliwościami wchłonięcia tej ludności przez miasto Płock. Rozważania te doprowadziły autorkę do wniosku, że procesy ludnościowe przebiegają tu podobnie jak w innych uprzemysławianych lub też uprzemysłowionych rejonach kraju. Por. M. A. Nowakowa: *Przemiany ludnościowe w pow. płockim w latach 1960—1967*, „Więść Współczesna”, 1971, z. 12, s. 122—130.

Tab. 1. Zasoby siły roboczej w przeliczeniu na gospodarstwo w grupach obszarowych
Man power resources calculated per farm in area groups

Grupy obszarowe w ha	Siła robocza ogółem				Siła robocza stałe zatrudniona w gospodarstwie			
	1961	1966	zmiany	wskaźnik wzrostu 1961 = 100	1961	1966	zmiany	wskaźnik wzrostu 1966 = 100
	Puławy							
Ogółem gospodarstwa	2,0	2,2	+0,2	110,0	1,7	1,7	—	—
do 1	1,2	1,8	+0,6	150,0	0,6	0,8	+0,2	133,3
1—3	1,8	2,0	+0,2	111,1	1,3	1,3	—	—
3—5	2,1	2,2	+0,1	104,7	1,8	1,7	-0,1	94,4
5—7	2,4	2,5	+0,1	104,1	2,1	2,1	—	—
7—10	2,6	2,7	+0,1	103,8	2,5	2,5	—	—
14 i więcej	3,2	3,4	+0,2	106,2	3,2	3,4	+0,2	106,2
Płock								
Ogółem gospodarstwa	2,1	2,4	+0,3	114,2	1,8	1,0	+0,1	105,5
do 1	1,2	2,1	+0,9	175,0	0,4	0,7	+0,3	175,0
1—3	1,4	2,1	+0,7	150,0	0,9	1,1	+0,2	122,2
3—5	1,8	2,2	+0,4	122,2	1,5	1,6	+0,1	106,6
5—7	2,3	2,5	+0,2	108,7	2,1	2,1	-0,1	—
7—10	2,6	2,5	-0,1	95,3	2,4	2,3	-0,1	95,8
10—14	2,3	2,4	+0,1	104,3	2,2	2,2	—	—
14 i więcej	1,9	2,6	+0,7	136,8	1,9	2,4	+0,5	126,3

Źródło: D. Gałąj, T. Hunek, J. S. Zegar: *Wpływ wielkiej inwestycji i ośrodka miejskiego na rolnictwo*, t. 1/I, 2/I, 1/II, 2/II.

U w a g a: wszystkie tabele (jeżeli nie zaznaczono inaczej) zostały opracowane na podstawie materiałów Wielkiej Ankiety Wiejskiej, opublikowanych jak wyżej.

Jednocześnie przechodzenie do zajęć pozarolniczych miało miejsce w tych gospodarstwach, w których występowała duża liczba osób zdolnych do pracy, ale nie zatrudnionych stale. W tych też gospodarstwach spadek zasobów siły roboczej zaangażowanych w produkcji rolnej jest największy. Pozwala to przypuszczać, że odpływ nadwyżek siły roboczej z tych gospodarstw nie powinien dezorganizować procesu produkcji. Zatem migracja ludności rolniczej z małych gospodarstw oraz jej zarabkowanie poza gospodarstwem nie wywierają negatywnego wpływu na poziom produkcji, mogą natomiast wpływać na jej strukturę. Niedobór rąk do pracy powodować może spadek udziału roślin pracochłonnych w strukturze zasiewów.⁵

Przeprowadzony podział gospodarstw na czysto rolnicze, chłopsko-robotnicze oraz robotniczo-chłopskie I i II sugerują jeszcze jeden wniosek. W tych gospodarstwach, w których pracę podejmuje głowa rodziny oraz inni członkowie rodziny (w naszej nomenklaturze gospodarstwa robotniczo-chłopskie I i II) następuje szybki spadek najbardziej aktywnej siły roboczej. W rezultacie może to mieć poważny wpływ na rozwój różnych gałęzi produkcji rolniczej.

⁵ Por. Z. Adamowski: *Ewolucja zatrudnienia w rolnictwie polskim*, Warszawa 1964.

Okoliczności te mogą prowadzić do preferowania tych dziedzin wytwarzania, które mogą być prowadzone przez kobiety: np. chód zwierząt domowych.⁵

O sytuacji w zakresie siły roboczej orientuje również analiza jej najmu. Dane tabeli 4 wykazują, że zjawisko to ma miejsce głównie w gospodarstwach większych obszarowo. Logika nakazuje zatem sądzić, że w badanej populacji braki w sile roboczej występują głównie w gospodarstwach większych obszarowo, w których najem jest stosunkowo duży i przewyższa poważnie wielkości średnie dla zbiorowości ogólnej. Są to z reguły obiekty powyżej 5 ha.

Tab. 4. Najem siły roboczej w przeliczeniu na gospodarstwo w grupach obszarowych (w dniach)

The hiring of man power calculated per farm in area groups (in days)				
Grupy obszarowe w ha	1961	1966	Zmiany	Wskaźnik wzrostu 1961 = 100
Puławy				
Ogółem gospodarstwa	5	7	+2	140,0
do 1	1	0	-1	—
1— 3	3	2	-1	66,6
3— 5	5	7	+2	140,0
5— 7	5	14	+9	280,0
7—10	9	16	+7	177,7
14 i więcej	47	175	+128	372,3
Płock				
Ogółem gospodarstwa	14	21	+7	150,0
do 1	0	6	+6	—
1— 3	1	2	+1	200,0
3— 5	1	6	+5	600,0
5— 7	8	12	+4	150,0
7—10	8	19	+11	235,0
10—14	25	33	+8	132,0
14 i więcej	94	112	+18	119,1

Proces przemieszczania siły roboczej ze sfery produkcji rolniczej do innych gałęzi gospodarki narodowej przyśpiesza w rolnictwie rejonów uprzemysłowionych koncentrację środków produkcji na jednostkę siły roboczej. W szczególności mamy na myśli proces koncentracji ziemi, wyrażający się ilością ziemi przypadającej na pracującego stale w rolnictwie. Odnośne dane zawierają tabele 5 i 6. Na przykład w pow. puławskim powierzchnia użytków rolnych na osobę stale pracującą w gospodarstwie zwiększyła się z 1,9 do 2,1 ha. Natomiast w powiecie płockim powierzchnia ta powiększyła się z 3,2 do 3,6 ha.

* F. Kolbusz: *Wpływ uprzemysławiania kraju na społeczno-ekonomiczny charakter indywidualnych gospodarstw chłopskich*, PWRiL, Warszawa 1964; M. Kłodziński: *Poziom produkcji w gospodarstwach o mieszanym źródle dochodu*, „Wies Współczesna”, 1971, z. 2; C. Farkowski podaje, że w roku 1966 w Polsce liczba gospodarstw prowadzonych przez kobiety wynosiła 581,9 tys., tj. 20% ogólnego gospodarstw chłopskich. Ważną okolicznością jest także to, że największy odsetek tych gospodarstw mieścił się w grupie obszarowej do 4 ha; por. C. Frankowski: *Różnicowanie się produktywności gospodarstw chłopskich w Polsce*, „Wies Współczesna”, 1971, z. 10, s. 48.

Z badań prowadzonych w powiecie lubińskim wynika, że udział kobiet w wieku produkcyjnym w strukturze ludności miejskiej wzrósł z 58,8 w r. 1960 do 60,5 w r. 1966. J. Dietl, M. Tymoszuik: *Przemiany rolnictwa i jego powiązań z rynkiem w powiecie lubińskim*, „Zeszyt Badań Rejonów Uprzemysławianych”, 1967, z. 24, s. 56—59.

Tab. 5. Ilość ziemi przypadającej na 1 stale zatrudnionego w rolnictwie
The amount of land per person employed in farming

Grupy obszarowe w ha	1961	1966	Zmiany	Wskaźnik wzrostu 1961 = 100
Puławy				
	1,9	2,1	+0,2	110,5
do 1	1,4	0,8	-0,6	70,0
1—3	1,6	1,6	—	—
3—5	1,9	2,3	+0,4	122,2
5—7	2,2	2,7	+0,5	125,0
7—10	2,8	3,7	+0,9	132,1
14 i więcej	5,5	5,4	-0,1	90,1
Płock				
Ogółem gospodarstwa	3,2	3,6	+0,4	112,2
do 1	1,2	0,7	-0,5	58,3
1—3	1,7	1,8	+0,1	105,8
3—5	2,3	2,6	+0,3	113,0
5—7	2,4	2,8	+0,4	116,6
7—10	3,2	3,6	+0,4	112,4
10—14	4,4	5,2	+0,8	118,1
14 i więcej	8,0	8,4	+0,4	105,0

Ten korzystny kierunek zmian jest widoczny w grupach obszarowych od 3 ha do 14 ha. W gospodarstwach do 1 ha obserwujemy spadek obszaru użytków rolnych na osobę zatrudnioną w gospodarstwie, natomiast w grupie obszarowej 1—3 ha zmiany są niewielkie. Niewielkie zmiany występują także w gospodarstwach powyżej 14 ha.⁷

W kontekście zmian struktury agrarnej, wyrażającej się wzrostem liczby gospodarstw najmniejszych, proces koncentracji ziemi na pracującego stale w rolnictwie w gospodarstwach średnich i większych jest niewątpliwie bardzo korzystnym zjawiskiem, mogącym w przyszłości prowadzić do wzrostu powierzchni gospodarstw chłopskich.⁸

ZASOBY ŚRODKÓW PRODUKCJI POCHODZENIA PRZEMYSŁOWEGO

Drugą grupą czynników odgrywających coraz większą rolę w miarę narastania procesów intensyfikacji są środki produkcji pochodzenia przemysłowego. Sprawą niezmiernie ważną jest struktura nakładów materialnych kierowanych do rolnictwa. Jest to problem istotny, bowiem przy istniejącej strukturze agrarnej skala produkcji może być czynnikiem limitującym efektywne wykorzystanie tych środków. Dotyczy to szczególnie tzw. majątku trwałego, a więc budynków, maszyn, narzędzi itp.

⁷ Z badań innych autorów wynika, że natężenie tych zmian jest zróżnicowane przez położenie gospodarstw w stosunku do centrum przemysłowo-miejskiego. Odmienny od ogólnego kierunek zmian zaznaczył się we wsiach pozbawionych dogodnych dojazdów do pracy. Por. K. Michna: *Zmiany w czynnikach produkcji i produkcja rolnicza w gospodarstwach chłopskich uprzemysławianych pow. puławskiego i płockiego*, „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysłowionych”, 1969, z. 39, s. 38.

⁸ T. Hunek: *Rolnictwo w procesie industrializacji rejonu*, „Kultura i Społeczeństwo”, październik—grudzień 1969, tom XIII, z. 4, s. 158.

Dane dotyczące majątku trwałego, nakładów inwestycyjnych i ich struktury w grupach obszarowych i zawodowych zawierają tabele: 7, 8, 9, 10, 11, 12 i 13. Posiadane przez nas materiały nie pozwalają w pełni uchwycić związków, jakie występują między produkcją rolną a wyposażeniem gospodarstw w budynki, maszyny itp. Są one jednak wystarczające dla przedstawienia ogólnego obrazu siły ekonomicznej gospodarstw o różnej powierzchni użytków rolnych, gospodarstw dwuzawodowych itp.

Tab. 7. Majątek trwały ogółem na 1 gospodarstwo (w tys. zł)
The total permanent property per farm (in thousand zł)

Grupy obszarowe w ha	1961	1966	Zmiany	Wskaźnik wzrostu 1961 = 100
P u ł a w y				
Ogółem gospodarstwa	94	98	+4	104,2
do 1	43	45	+2	104,6
1— 3	67	69	+2	102,9
3— 5	100	103	+3	103,0
5— 7	125	136	+11	108,8
7—10	162	177	+15	109,2
14 i więcej	281	298	+17	106,0
P ł o c k				
Ogółem gospodarstwa	98	120	+22	122,4
do 1	15	32	+17	213,3
1— 3	39	59	+20	151,3
3— 5	75	93	+18	124,0
5— 7	89	115	+26	129,2
7—10	118	137	+19	116,1
10—14	159	174	+15	121,2
14 i więcej	193	234	+41	121,2

Z danych tab. 7 i 8 oraz 9 wynika, iż w badanym przez nas okresie majątek trwały zwiększył się, przy czym tempo jego wzrostu oraz przyrosty absolutne w powiecie plockim i puławskim są zróżnicowane. W pow. puławskim przyrost majątku jest niewielki w niższych grupach obszarowych, wyższy zaś w gospodarstwach średnich i większych. W pow. plockim natomiast przyrosty są bardziej wyrównane w poszczególnych grupach obszarowych. Obserwację tę potwierdzają także dane dotyczące majątku trwałego w grupach zawodowych. Wykazują one, że gospodarstwa dwuzawodowe posiadają wyższe przyrosty absolutne i wskaźniki wzrostu przy niższym poziomie absolutnym majątku w analogicznych grupach w r. 1961 i 1966. Sugeruje to, iż dopływ środków pieniężnych z tytułu pracy poza rolnictwem umacnia te gospodarstwa ekonomicznie. Także analiza wielkości majątku trwałego na 1 ha użytków rolnych potwierdza tę tezę. Gospodarstwa dwuzawodowe w badanych rejonach posiadały w 1961 r. przewagę w wartości majątku trwałego na jednostkę obszaru nad gospodarstwami czysto rolniczymi, a do roku 1966 przewagę tę zdołały zwiększyć.

Przy omawianiu tego zagadnienia ważne jest również uwzględnienie inwestycji. Charakteryzują one bowiem dynamikę środków trwałych. W r. 1966 w porównaniu z r. 1961 nakłady inwestycyjne ogółem w badanych powiatach wzrosły średnio o 50%, przy czym wysoki wskaźnik wzrostu cechuje

Tab. 10. Nakłady inwestycyjne ogółem na gospodarstwo w grupach obszarowych
(w tys. złotych)
The total investment expenditure per farm in area groups (in thousand zł)

Grupy obszarowe w ha	1961	1966	Zmiany	Wskaźnik wzrostu 1961 = 100
P u ł a w y				
Ogółem w gospodarstwie	5,4	8,0	+2,6	148,1
do 1	2,7	4,9	+2,2	181,4
1— 3	5,0	6,3	+1,3	126,0
3— 5	5,0	8,9	+3,9	178,0
5— 7	7,1	7,7	+0,6	108,4
7—10	8,0	16,2	+8,2	202,5
14 i więcej	—	41,4	+41,1	—
P ł o c k				
Ogółem w gospodarstwie	6,7	10,4	+3,7	155,2
do 1	0,7	11,2	+10,5	160,0
1— 3	5,4	7,0	+1,6	129,7
4— 5	5,2	6,3	+1,1	121,1
5— 7	8,6	11,1	+2,5	129,0
7—10	9,1	11,7	+2,6	128,5
10—14	5,6	12,8	+8,3	223,8
14 i więcej	6,7	15,0	+8,3	223,8

gospodarstwa do 1 ha oraz grupę gospodarstw dużych obszarowo (tab. 10). Duży ruch inwestycyjny stwierdzamy w gospodarstwach dwuzawodowych, które w szeregu wypadków przeznaczają wyższe środki na powiększenie majątku trwałego niż podobne grupy obszarowe gospodarstw czysto rolniczych (tab. 11). Jednocześnie kierunki wydatkowania tych nakładów są zróżnicowane. Okazuje się, że gospodarstwa mniejsze (do 3 ha użytków rolnych) gros swoich wydatków inwestycyjnych przeznaczają na budownictwo, mniej zaś na mechanizację czy zakup inwentarza produkcyjnego (tab. 12).

Przedstawione tabele, co warto odnotować, wskazują jednoznacznie, że istnieją poważne różnice regionalne w kierunkach wydatkowania środków inwestycyjnych. Charakterystyczne jest przy tym, że gospodarstwa dwuzawodowe zachowują się w różnych regionach podobnie. Przeznaczają one więcej środków niż gospodarstwa czysto rolnicze na budownictwo i odpowiednio mniej na mechanizację produkcji oraz zakup inwentarza produkcyjnego (tab. 13).⁹

Wy tłumaczenia tego faktu należy szukać w tym, że w gospodarstwach dwuzawodowych potrzeba inwestowania produkcyjnego nie występuje z taką

⁹ Analogiczną reakcją gospodarstw dwuzawodowych stwierdził na podstawie badań ankietowych J. Zalewa. Por. J. Zalewa: *Uprzemysłowienie jako czynnik zmian w strukturze ekonomicznej gospodarstw rolnych*. Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, Lublin 1970. Por. także K. Odiemkowski, F. Wieleński: *Poziom i kierunek nakładów inwestycyjnych w rolnictwie powiatu plockiego w latach 1956—1965*, „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych” 1964, z. 9. Autorzy zwracają uwagę na małą koncentrację nakładów inwestycyjnych w czasie oraz w ujęciu przestrzennym. Potwierdzenie przestrzennego zróżnicowania ruchu budowlanego znajdujemy w wynikach badań przeprowadzonych w pow. tarnobrzesckim. W powiecie tym we wsiach położonych blisko kombinatu siarkowego przyrost liczby budynków mieszkalnych był bardzo duży i wynosił 15—60%. Por. W. Kozera, J. Turczyn: *Badania nad budownictwem wiejskim w Tarnobrzesckim Rejonie Siarkowym*, „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych”, 1965, z. 13, s. 109—117.

Tab. 12. Struktura nakładów inwestycyjnych w poszczególnych grupach obszarowych (w %)
The structure of investment expenditure in individual area groups (in %)

Grupy obszarowe w ha	Nakłady budowlane			Nakłady mechanizacyjne			Nakłady na inwentarz żywy		
	1961	1966	zmiany	1961	1966	zmiany	1961	1966	zmiany
	Puławy								
Ogółem	74,1	65,0	-11,1	7,4	2,5	-4,9	5,6	5,0	-0,6
do 1	82,2	93,9	+8,7	0	0	—	0	0	—
1—3	82,0	76,2	-5,8	0	1,6	+1,6	6,0	4,8	-1,2
3—5	68,0	74,2	+6,2	10,0	3,4	-6,6	4,0	5,6	+1,6
5—7	76,0	76,6	+0,6	5,6	3,9	-1,7	7,0	5,2	-1,8
7—10	55,0	76,5	+21,5	26,3	7,4	-18,9	8,8	4,3	-4,5
14 i więcej	—	87,0	—	—	0,7	—	—	1,9	—
	Płock								
Ogółem	74,2	72,1	-2,0	14,9	9,6	-5,3	6,0	12,5	+6,5
do 1	100,0	95,5	-4,5	0	0	—	0	3,6	+3,6
1—3	81,5	84,3	+2,8	0	7,1	+7,1	7,4	7,1	-0,3
3—5	84,6	52,4	-32,2	9,6	7,9	-1,7	1,9	17,5	+15,6
5—7	77,9	73,9	-4,0	11,6	9,9	-1,7	4,7	11,7	+7,0
7—10	76,9	64,1	-12,8	9,9	12,0	+2,1	8,8	12,8	+4,0
10—14	41,1	74,2	+33,1	48,2	10,9	-37,3	5,4	14,9	+9,5
14 i więcej	37,3	70,7	+33,4	46,3	14,0	-32,3	3,0	14,7	+11,7

ostrością, jak w gospodarstwach czysto rolniczych i nie jest warunkiem zapewnienia egzystencji rodzinie. Należy przy tym pamiętać, że gros tych gospodarstw to małe obiekty, które nie wymagają większych inwestycji.

Drugą podstawową grupę stanowią środki obrotowe, które decydują o wykorzystaniu ziemi, budynków, inwentarza produkcyjnego itp. Wśród nich na czoło wysuwają się nawozy mineralne. Z danych, którymi dysponujemy w odniesieniu do rejonów uprzemysławianych (por. tabele 14 i 15), wynika jasno, że nawożenie mineralne rośnie. Jest przy tym ważne, że gospodarstwa dwuzawodowe nie ustępują pod tym względem gospodarstwom czysto rolniczym, choć różnice pomiędzy poszczególnymi grupami obszarowymi są widoczne. Mianowicie, w miarę wzrostu wielkości gospodarstwa zmienia się ono na niekorzyść gospodarstw dwuzawodowych. Istnieje także współzależność między poziomem nawożenia a położeniem gospodarstw w stosunku do zakładu przemysłowego. Gospodarstwa leżące bliżej ośrodków stosują nieco wyższe dawki nawozów mineralnych.¹⁰

Tab. 14. Zużycie nawozów mineralnych na 1 ha w grupach obszarowych (w kg NPK)
The consumption of mineral fertilizers per hectare in area groups (according to NPK)

Grupa obszarowa w ha	1961	1966	Zmiany	Wskaźnik wzrostu 1961 = 100
P u ł a w y				
do 1	38	54	+16	131,7
1— 3	36	63	+27	175,0
3— 5	38	57	+19	150,0
5— 7	38	54	+16	142,1
7—10	39	46	+7	117,9
14 i więcej	43	48	+5	111,5
	42	30	-12	71,5
P ł o c k				
Ogółem gospodarstwa	65	92	+27	141,7
do 1	91	150	+59	165,8
1— 3	57	104	+47	182,4
3— 5	78	112	+34	143,6
5— 7	58	79	+21	136,2
7—10	71	78	+7	109,8
10—14	59	77	+18	130,5
14 i więcej	46	71	+25	154,3

Przedstawione dane empiryczne nasuwają kilka uwag. Po pierwsze — poprawa zaopatrzenia gospodarstw w nawozy mineralne jest związana z wielkością ich dostaw. Dla lat 1961—1965 średni roczny przyrost zużycia nawozów wynosił około 3 kg czystego składnika na 1 ha użytków rolnych.¹¹ Jednocześnie w sytuacji niedoboru nawozów, państwo stosowało politykę alokacji nawo-

¹⁰ Por. M. Kłodziński: *Zmiany w produkcji rolniczej gospodarstw chłopskich — w rejonie płockim (ze szczególnym uwzględnieniem produkcji roślinnej) 1961—1966*, „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych”, 1970, z. 41, s. 180. Podobny kierunek zmian w gospodarstwie dwuzawodowym na podstawie badań w pow. konińskim stwierdził J. Dietl: *Handel i rynek w rejonach uprzemysłowionych*, KiW, Warszawa 1970, s. 85.

¹¹ Por. *Rolnictwo w latach 1961—1965*, „Zagadnienie Ekonomiki Rolnej”, 1966, dodatek do numeru 6, s. 71.

Tab. 15. Zużycie nawozów mineralnych na 1 ha w grupach zawodowych (w kg NPK)
The consumption of mineral fertilizers per hectare in professional groups (according to NPK)

Grupy obszarowe w ha	Gospodarstwa czysto rolnicze			Gospodarstwa chłopsko-robotnicze			Gospodarstwa robotniczo-chłopskie I			Gospodarstwa robotniczo-chłopskie II		
	zmiana 1961 1966	wskaźnik wzrostu 1961 = 100	1961	zmiana 1961 1966	wskaźnik wzrostu 1961 = 100	1961	zmiana 1961 1966	wskaźnik wzrostu 1961 = 100	1961	zmiana 1961 1966	wskaźnik wzrostu 1961 = 100	1961
Puławy												
Srednio	40	132,5	34	48	141,1	40	59	147,5	38	58	147,5	38
do 3	37	154,5	27	48	177,7	42	64	152,3	40	62	152,3	40
3—7	41	106,8	35	49	140,0	34	50	147,0	33	50	147,0	33
7—14	40	125,0	58	42	72,4	—	—	—	—	—	—	—
14 i więcej	42	71,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Płock												
Srednio	67	128,3	60	76	126,6	52	101	194,2	101	161	194,2	101
do 3	51	178,4	88	103	117,4	53	112	211,3	111	167	211,3	111
3—7	73	135,6	56	67	119,9	51	87	170,5	36	126	170,5	36
7—14	69	111,6	57	81	164,2	67	79	117,9	—	—	117,9	—
14 i więcej	45	155,5	53	79	149,2	—	—	—	—	—	—	—

zów między rejonami o wyższej efektywności nawożenia. Inną bardzo istotną sprawą jest problem związku między dochodami a poziomem nawożenia. Biejący dopływ gotówki do gospodarstw dwuzawodowych z tytułu pracy zarobkowej sprzyja rozwojowi popytu na nawozy mineralne.¹² Także porównanie zużycia nawozów mineralnych w rejonach uprzemysławianych z jednej strony i w całym kraju oraz w woj. lubelskim i warszawskim z drugiej strony — wypada na niekorzyść badanych rejonów. Biorąc pod uwagę przytoczone dane oraz różnice między poszczególnymi grupami gospodarstw można stwierdzić, że zarobkowanie — zwiększając dochody — sprzyja powstawaniu warunków do kapitałochłonnej intensyfikacji produkcji rolnej przez zmianę relacji czynnika kapitału do czynnika pracy.¹³

ZADŁUŻENIE I ROLA KREDYTU

Jednym z aktywnych czynników rozwoju produkcji rolnej w gospodarce chłopskiej jest kredyt. Ogromna rola kredytu wynika z tego, iż stwarza on warunki finansowe do reprodukcji rozszerzonej w rolnictwie. Jednocześnie kreuje popyt na przemysłowe środki do produkcji rolnej na rynku rolnym. Szczególnego znaczenia nabiera kredyt w warunkach, gdy następuje zmiana w strukturze nakładów na produkcję rolną.¹⁴

Wyrazem rosnącej roli kredytu w rozwoju produkcji rolnej jest zadłużenie gospodarstw chłopskich. Stan zadłużenia gospodarstw w badanych przez nas rejonach Puław i Płocka ilustrują tabele 16 i 17. Wynika z nich, że zadłużenie rośnie i to we wszystkich grupach obszarowych. Dane o wysokości zadłużenia pozwalają wyciągnąć następujące wnioski.

Po pierwsze — szybki wzrost poziomu zadłużenia w gospodarstwach mniejszych obszarowo zmniejszył różnice w absolutnym obciążeniu między nimi a gospodarstwami większymi. Po drugie — gospodarstwa większe cechuje wysoka dynamika wzrostu zadłużenia (przy minimalnym lub zerowym poziomie zadłużenia w r. 1961).¹⁵

¹² Przeprowadzone dla całego kraju badania A. Wosia wykazały, że dochodowa elastyczność popytu na nawozy mineralne jest wysoka i wynosi w przybliżeniu 1, przy czym reakcja ta jest silniejsza w miarę wzrostu absolutnego poziomu dochodu. Jednocześnie autor nie stwierdził różnic w sile reakcji popytu na poszczególne kategorie dochodu 1969, ZW CRS, s. 200. Por. także *Wpływ uprzemysłowienia na motywy decyzji produkcyjnych*, „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych”, 1968, z. 28, s. 145.

¹³ Z badań J. Dietla i B. Gregora wynika, że korelacja między dochodami z pracy w rolnictwie jest wyższa niż relacja ogólnych dochodów rolniczych łącznie z dochodami spoza rolnictwa. Por. J. Dietl, B. Gregor: *Zaopatrzenie i kierunki zmian na rynku nawozów mineralnych*, „Trybuna Spółdzielcza”, 1968, z. 3, s. 11. Podobny kierunek reakcji gospodarstw stwierdził S. Ogrodnik na podstawie badań przeprowadzonych w pow. puławskim, pow. krasnostawskim oraz Kanale Wieprz-Krzna. Por. jego: *Wpływ rejonów uprzemysławianych na poziom i strukturę wydatków produkcyjnych w gospodarstwach chłopskich*, „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych”, 1969, z. 38, s. 247.

¹⁴ W. Herer: *Kredyt a wzrost produkcji rolnej*, „Ekonomista”, 1966, z. 5, s. 100.

¹⁵ Z badań przeprowadzonych w LGOM przez W. Mierzejewską wynika, iż w latach 1965—1968 tempo kredytowania gospodarki indywidualnej było tu wyższe niż w skali województwa. Do 1964 r. wielkość udzielonego tu kredytu była wyższa niż w całym woj. wrocławskim. Dużym zainteresowaniem kredytobiorców cieszył się kredyt długoterminowy na budownictwo. Por. W. Mierzejewska: *Kredyt rolny jako środek integracji rolnictwa indywidualnego w LGOM (1964—1968)*, „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych”, 1970, z. 41, s. 54. Na niedostatek kredytów w uprzemysławianym rejonie lubińskim zwracają uwagę R. Cais-Zielińska i B. Gregor: *Charakterystyka rynku artykułów do produkcji rolnej w powiecie lubińskim*, „Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych”, 1967, z. 26, s. 107, 118.

Tab. 16. Wielkość zadłużeń na gospodarstwo w grupach obszarowych (w tys. złotych)
The amount of liabilities per farm in area groups (in thousand zł)

Grupy obszarowe w ha	1961	1966	Zmiany	Wskaźnik wzrostu 1961 = 100
P u ł a w y				
Ogółem gospodarstwa	8,0	14,5	+6,5	181,2
do 1	2,7	8,0	+5,3	296,4
1— 3	6,1	10,5	+4,4	172,1
3— 5	9,8	16,1	+6,3	164,2
5— 7	8,2	17,4	+9,2	212,1
7—10	14,3	25,0	+11,3	179,0
10 i więcej	0	25,0	+25,0	—
P ł o c k				
Ogółem gospodarstwa	3,7	14,3	+10,6	386,4
do 1	0	5,0	+5,0	—
1— 3	1,0	10,1	+9,1	1000,0
3— 5	2,4	6,9	+4,5	287,4
5— 7	4,1	13,1	+9,0	319,5
7—10	6,0	17,2	+11,2	286,6
10—14	5,1	26,5	+21,4	519,6
14 i więcej	5,7	25,2	+19,5	455,6

Podobny kierunek zmian stwierdzamy także w gospodarstwach dwuzawodowych, we wszystkich grupach obszarowych, przy czym wskaźnik wzrostu, przyrosty absolutne oraz poziom zadłużenia są zbliżone do analogicznych wskaźników w gospodarstwach czysto rolniczych.

WARTOŚĆ USŁUG ŚWIADCZONYCH PRZEZ KÓŁKA ROLNICZE

Zmniejszanie się liczby ludności stale zatrudnianej w gospodarstwie w wyniku zarobkowania pozarolniczego sprzyja wzrostowi zapotrzebowania na usługi. Znaczenie usług w miarę postępujących procesów intensyfikacji rolnictwa wzrasta. Są one jednym z podstawowych czynników zastępujących pracę żywą w rolnictwie i sprzyjających wprowadzeniu do niego postępu technicznego. W Polsce korzystne warunki dla rozwoju usług produkcyjnych dla rolnictwa powstały dopiero w latach 1960—1965. W tym okresie bowiem stało się możliwe zwiększenie nakładów inwestycyjnych w rolnictwie i związanych z nim gałęzi przemysłu. Zwiększenie nakładów inwestycyjnych oraz rozwój usług winny służyć substytutowaniu ubytku siły roboczej oraz stworzyć warunki do polepszenia warunków materialnych ludności chłopskiej.¹⁶

Jak wynika z danych Wielkiej Ankiety Wiejskiej, korzystanie z usług kółek rolniczych w 1956 r. w stosunku do r. 1961 znacznie się upowszechniło (por. tab. 18). Widoczne jest to zwłaszcza w gospodarstwach mniejszych obszarowo oraz powyżej 10 ha, gdzie wartość usług na gospodarstwo wzrosła bar-

¹⁶ D. Gałaj, T. Hunek: *Modelowe funkcje kółek rolniczych*, „Wiś Współczesna”, 1966, z. 6.

dzo szybko.¹⁷ Z danych dotyczących popytu na usługi wynika, że w miarę wzrostu obszaru gospodarstwa, wydatki na usługi w przeliczeniu na 1 ha maleją. Porównanie wartości usług świadczonych przez kółka rolnicze w gospodarstwach czysto rolniczych i dwuzawodowych pozwala wnioskować, że te ostatnie zgłaszają duży popyt na usługi (tab. 19). W tych gospodarstwach, a także w czysto rolniczych, usługi zaczynają odgrywać zatem istotną rolę, stając się warunkiem prawidłowego funkcjonowania gospodarstw. Potwierdzeniem tego faktu są także dane dotyczące odnajmu maszyn, koni i siły roboczej w grupach zawodowych (tab. 20). Wynika z nich, że zapotrzebowanie na te grupy usług występuje we wszystkich grupach gospodarstw, widoczne zaś jest przede wszystkim w gospodarstwach większych. Występują także wyraźną przewagę nad dwuzawodowymi. Przyczyna różnic — jak się wydaje — tkwi w różnicach odnajmu siły roboczej. Z wcześniej cytowanych danych wyciągnęlibyśmy wniosek, iż gospodarstwa większe obszarowo zatrudniają dużo obcej siły roboczej, przy czym w rejonie płockim zjawisko to występowało na szerszą skalę niż w pow. puławskim.

Tab. 18. Wartość usług świadczonych przez kółka rolnicze w przeliczeniu na gospodarstwo w grupach obszarowych (w tys. zł)

The value of services given by the farmers associations calculated per farm in area groups (in thousand zł)

Grupy obszarowe w ha	1961	1966	Zmiany
Puławy			
Ogółem gospodarstwa	0,1	0,3	+0,2
do 1	0	0	
1—3	0	0,2	+0,2
3—5	0,1	0,2	+0,1
5—7	0,1	0,4	+0,3
7—10	0,1	0,5	+0,4
14 i więcej	0	1,4	+1,4
Płock			
Ogółem gospodarstwa	0	1,2	+1,2
do 1	0	0,1	+0,1
1—3	1,0	6,0	+5,0
3—5	0	0,8	+0,8
5—7	0	0,8	+0,8
7—10	0,1	1,4	+1,3
10—14	0	1,7	+1,7
14 i więcej	0	3,5	+3,5

¹⁷ Potwierdzenie tego faktu znajdujemy także w badaniach przeprowadzonych przez H. Szulce w pow. lubińskim i konińskim. Wynika z nich, że najniższy odsetek gospodarstw korzystających z usług kółek rolniczych jest w grupie gospodarstw średnich (5—7 ha). Zdaniem autorki, usługi te odgrywają szczególną rolę w gospodarstwach chłopów-robotników. W pozostałych grupach gospodarstw kompensują niedobory siły roboczej i maszyn. Z przedstawionych danych wyciąga autorka słuszny wniosek, że pierwszej fazie industrializacji rozdrobnienie gospodarstw nie powoduje spadku intensyfikacji produkcji, a bardzo często stopień intensywności na 1 ha rośnie. (Warto odnotować, że w pow. lubińskim wartość usług na 1 ha w gospodarstwach powyżej 10 ha jest dwukrotnie niższa od wartości usług w gospodarstwach do 3 ha).

Tab. 19. Wartość usług świadczonych przez kółka rolnicze w przeliczeniu na gospodarstwo w grupach zawodowych (w tys. zł)
 The value of services given by the farmers associations calculated per farm in professional groups (in thousand zł)

Grupa obszarowa w ha	Gospodarstwa czysto rolnicze		Gospodarstwa chłopsko-robotnicze		Gospodarstwa robotniczo-chłopskie I		Gospodarstwa robotniczo-chłopskie					
	1961	1966	1961	1966	1961	1966	1961	1966				
	zmiany		zmiany		zmiany		zmiany					
Puławy												
Srednio	0,1	0,3	+0,2	0,3	+0,2	0	0,3	+0,3	0	0,2	+0,2	
do 3	0	0,1	+0,1	0,1	+0,1	0	0,2	+0,2	0	0,2	+0,2	
3-7	0,1	0,3	+0,2	0,1	+0,3	0	0,4	—	—	—	—	
7-14	0,1	0,4	+0,3	0	+0,7	—	—	—	—	—	—	
14 i więcej	0	1,4	+1,4	—	—	—	—	—	—	—	—	
Płock												
Srednio	0,1	1,4	+1,3	0	1,0	+0,1	0,1	0,7	+0,6	0	0,4	+0,4
do 3	0,5	0,3	-0,2	0	0,9	+0,9	0	0,4	+0,4	0	0,3	+0,3
3-7	0	0,8	+0,8	0	0,6	+0,6	0,1	0,9	+0,8	—	—	—
7-14	0	1,5	+1,5	0	1,6	+1,6	0,4	1,3	—	—	—	—
14 i więcej	0	3,8	+3,8	0	1,4	+1,4	—	—	—	—	—	—

Tab. 20. Wydatki na donajem maszyn, koni i sily roboczej w grupach zawodowych
 Expenses on hiring machines, horses and man power in professional groups

Grupy obszarowe w ha	Gospodarstwa czysto rolnicze		Gospodarstwa chłopsko-robotnicze		Gospodarstwa robotniczo-chłopskie I		Gospodarstwa robotniczo-chłopskie II		
	1961	1966	zmiany	1961	1966	zmiany	1961	1966	zmiany
	Puławy								
Srednio	0,5	0,7	+0,2	0,4	0,7	+0,3	0,7	0,9	+0,2
do 3	0,6	0,7	+0,1	0,5	0,7	+0,2	0,8	0,9	+0,1
3—7	0,4	0,6	+0,2	0,4	0,7	+0,3	0,5	1,0	+0,5
7—14	0,2	0,5	+0,3	0,6	0,7	+0,1	—	—	—
14 i więcej	4,3	16,5	+12,0	—	—	—	—	—	—
	Płock								
Srednio	0,7	1,8	+1,1	0,6	1,4	+0,8	0,5	1,0	+0,5
do 3	0,7	1,1	+0,4	0,7	1,1	+0,4	0,3	0,9	+0,6
3—7	0,4	1,3	+0,9	0,6	1,1	+0,5	0,8	1,2	+0,4
7—14	0,6	1,6	+1,0	0,7	1,6	+0,9	1,0	1,0	+0,6
14 i więcej	2,5	4,4	+1,9	0,4	4,4	+4,0	—	—	—

SPOŁECZNA WYDAJNOŚĆ PRACY

Odływ siły roboczej do zajęć pozarolniczych oraz pozostałe warunki do intensyfikacji kapitałochłonnej produkcji rolnej z drugiej strony wpłynęły korzystnie na wzrost wydajności pracy. Przy określaniu poziomu wydajności pracy dysponujemy jedynie danymi ogólnymi o produkcyjnych wynikach gospodarstw. Rachunek ten został przeprowadzony za pomocą miernika produkcji gotowej brutto, przeliczonej na 1 zatrudnionego w gospodarstwie.

Analiza danych tabeli 21 wykazuje znaną powszechnie prawidłowość gospodarki chłopskiej, według której wydajność pracy rośnie wraz ze wzrostem obszaru gospodarstwa.

Tab. 21. Poziom wydajności pracy (produkcja gotowa brutto w przeliczeniu na jednego stale zatrudnionego w tys. zł)

The working capacity (gross production calculated per one person permanently employed in thousand zł)

Grupy obszarowe w ha	1961	1966	Zmiany	Wskaźnik wzrostu 1961 = 100
P u ł a w y				
Ogółem gospodarstwa	13,4	21,1	+7,7	157,4
do 1	9,8	13,5	+3,7	137,6
1— 3	11,8	17,8	+6,0	150,8
3— 5	13,7	22,3	+8,6	162,8
5— 7	15,0	23,1	+8,1	154,0
7—10	18,5	23,3	+9,8	151,8
11 i więcej	29,6	49,1	+19,1	165,2
P ł o c k				
Ogółem gospodarstwa	23,5	37,2	+13,7	158,3
do 1	13,7	18,7	+5,0	136,4
1— 3	16,7	11,8	-4,9	70,6
3— 5	17,3	13,7	-4,6	79,1
5— 7	18,0	31,5	+12,5	178,1
7—10	22,3	35,6	+13,3	155,1
10—14	31,1	48,2	+17,1	155,0
14 i więcej	56,2	73,2	+17,0	130,2

Źródła jej tkwią w proporcji, jaka istnieje między ziemią i pracą w gospodarstwach o różnej powierzchni. Gospodarstwa małe cechuje niedostatek ziemi w stosunku do czynnika pracy, duże zaś — odwrotnie. Stwierzenie tego faktu ma dla nas istotne znaczenie. Wynika z niego bowiem, że odływ siły roboczej do zajęć pozarolniczych nie musi powodować osłabienia tempa wzrostu wydajności pracy (wyjątek stanowią gospodarstwa od 1 do 5 ha w pow. płockim), ale nie niweluje też różnic występujących między gospodarstwami mniejszymi i większymi.

Z Materiałów Wielkiej Ankiety Wiejskiej wynika, że na obecnym etapie rozwoju gospodarstw dwuzawodowych zarówno poziom wydajności pracy, jak i tempo jej wzrostu w tych gospodarstwach nie jest niższe, a w wielu wypadkach nawet jest wyższe niż w podobnych obszarowo gospodarstwach czysto rolniczych (por. tab. 22). Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy może być ta okoliczność, że zwiększone przychody pieniężne chłopów-robotników umożliwiają

im nabywanie większej ilości nawozów mineralnych, które spełniają rolę substytutu w stosunku do nakładów pracy żywej, umożliwiając lepszą uprawę gleby itp. Odływ zatem siły roboczej do zajęć pozarolniczych sprzyja racjonalizacji jej wykorzystania.

Analiza niektórych elementów ekonomiki badanych gospodarstw w rejonach uprzemysłowionych ujawnia, że zachodzą tu ważne procesy. Nie są to jednak procesy, które prowadziłyby do regresu produkcji rolnej i degradacji gospodarstw, a wprost przeciwnie — zawierają one szereg elementów dynamizujących rozwój. Zmiany wyrażają się w stopniowym odchodzeniu od pracochłonnej intensyfikacji produkcji. Na obecnym więc etapie rozwoju rejonów uprzemysławianych wzrost nakładów przemysłowych środków produkcji ma tu ogromne znaczenie.

РЕЗЮМЕ

На основе анкетных материалов автор ищет ответа на вопрос: возникают ли в индустриализирующихся районах условия для изменений в сельском хозяйстве, соотношении затрат, которые выражаются в росте промышленных средств производства, а таким образом и в интенсификации сельскохозяйственного производства. Изучение влияния индустриализации района на экономику индивидуальных крестьянских хозяйств проводилось в нескольких разрезах: сравнивались разные территориальные группы хозяйств, двупрофессиональные хозяйства и хозяйства, расположенные на разном расстоянии от промышленного городского центра.

Проведенные исследования дают возможность сделать вывод о том, что в экономике индивидуальных крестьянских хозяйств не происходят процессы, которые ведут к регрессии сельскохозяйственного производства, а наоборот, наблюдается ряд динамических элементов.

SUMMARY

On the basis of material gathered from a questionnaire the author is looking for an answer to the question whether in industrialized regions there occur conditions for changes in expenditures on agriculture, which are expressed by the increase in industrial means of production and at the same time by the intensification of agricultural production. The investigation of the influence of industrialization of a region on the economics of individual peasant farms has been carried out in a few sections, namely: groups of farms of various size, two-profession farms and farms situated nearer and further in relation to the industrial-town center, were compared.

The investigations show that in the economics of the researched farms processes which would lead to the regression of agricultural production do not occur, but quite the opposite, they contain a series of elements imparting dynamism.